

Uzroci dekadencije islamske civilizacije

Mohammad Javad Pirmoradi

Rezime

Muslimani se danas ne mogu pohvaliti osobitim uspjehom na znanstvenom, kulturnom i, uopće, civilizacijskom planu, posebno imajući u vidu njihovu bogatu kulturno-civilizacijsku prošlost. Kako je islam bio činiteljem njihova ondašnjega civilizacijskog progresa, ne čini se opravdanim sada pravu religiju smatrati uzrokom civilizacijske dekadencije islamskoga ummeta. Analizirajući uzroke trenutnoga stanja, autor ovog teksta istražuje stajališta nekolicine muslimanskih mislilaca ši'ijiske provenijencije, dolazeći do zaključka prema kojem su vjerski učenjaci svojim iracionalnim tumačenjima vjere, politički moćnici i vlastodršci svojom tiranijom i gušenjem slobodnog mišljenja, s jedne, te strani kolonijalisti, s druge strane, bili, a i još jesu, glavni faktori znanstvene i civilizacijske zaostalosti muslimana. Islamski svijet traži racionalno tumačenje vjere, tumačenje koje bi ponudilo odgovore na pitanja novih generacija i doprinijelo reformi autoritarnih političkih sistema u demokratske. Tako bi se, oslanjanjem na ogromne potencijale islamskoga ummeta, moglo nadoknaditi izgubljeno i prevazići stanje zaostalosti i pasivnosti u odnosu na prevladavajuće civilizacijske procese. Muslimani bi na ovaj način bili u stanju odbraniti svoja materijalna i duhovna bogatstva pred nasrtajima kulturno-civilizacijskog imperijalizma u savremenom svijetu.

Ključne riječi: uzroci stagnacije islamske civilizacije, politička tiranija, racionalno tumačenje vjere, imperijalizam

Problem istraživanja

ISLAMSKI SVIJET, koji danas čini jednu petinu ukupnog svjetskog stanovništva i raspolaže ogromnim materijalnim resursima i duhovnim izvorima, pogođen je velikim pošastima: ratovi, nesigurnost, teror, izbjeglištvo i raseljenost, okupiranost i uzurpacija njihovih ognjišta i imovine, siromaštvo, nezaposlenost, glad, loša zdravstvena zaštita, bolesti, ovisnost o opojnim drogama, uplitanje stranih faktora u unutarnje stvari muslimanskih zemalja, kao i unutarnjopolitička tiranija, lišenost muslimanskih društava slobode mišljenja i izražavanja, neznanje, nepismenost, ekonomska ovisnost o drugima (pa nerijetko i o otvorenim neprijateljima) koja uključuje čak i zadovoljavanje osnovnih životnih potreba (hrana, sredstva odbrane, komunikacije, inudstrijske tehnologije...). A u jednom prilično dugom historijskom razdoblju muslimani bijahu u zenitu civilizacijskog progresa. Ovdje ne mislimo na činjenicu da su muslimani u jednoj historijskoj sekvenci bezmalo gospodarili svijetom, premda ni to nije zanemarivo, već prije imamo na umu kakav su osebujni civilizacijski pokret nekoć kreirali i promovirali na pozornici svjetske povijesti, pokret koji je zapljusnuo ogromnu površinu zemaljske kugle, pokret koji je ozbiljio moćnu i veličanstvenu civilizaciju, što bijaše lučonošom svekolikog čovječanstva.

Ta civilizacija i danas se smatra blistavom karikom u lancu civilizacijskog napretka ljudskoga roda, karikom o kojoj povijest ljudske civilizacije govori s ponosom. Muslimani su nekoliko stotina godina prednjačili u znanosti, proizvodnji, umjetnosti, filozofiji, moralu, uređenju društva, a drugi su se hranili njihovim blagorodnim prinosima. Novovjeka evropska civilizacija koja danas dominira svijetom, za svoj progres duguje upravo tim prinosima, što priznaju svi nepristrasni istraživači na Zapadu.

Koji su uzroci dekadencije?

Danas je ta svjetiljka ugašena, ili, kako reče Adibul Mulk Farahani: "Ovu je njivu voda preplavila". Muslimani danas, u poređenju s mnogim svjetskim narodima, ali i u usporedbi s vlastitom prošlošću, nedopustivo

mного kasne i nalaze se u svojevrsnom stanju civilizacijske dekadencije.

Ovdje se neminovno nameće pitanje: šta se desilo pa su muslimani nakon višestoljetnog progressa i napretka, u znanosti, vještini i proizvodnji, ali i u uređenju društva, zapali u ovakvu situaciju? Ko je odgovoran (ili, šta je odgovorno) za dekadenciju i retrogradno kretanje muslimanske zajednice? Jesu li određene osobe, narodi ili skupine odveli muslimanski ummet s njegova temeljnog puta, koji bijaše put napretka i svekolike evolucije? Ili možda nikakav poseban faktor nije utjecao na neočekivano skretanje muslimanske zajednice sa svoga kursa, već je to neizostavna posljedica prirode samog vremena (povijesti), koja iziskuje da svaki narod samo u ograničenom razdoblju prolazi kroz razvojne i progresivne procese, a onda (čim dotakne vrhunac vlastitih dometa) krene nizbrdicom dekadencije i propasti, kako vjeruju neki autori poput Ibn Halduna (*Muqaddima*, perz. prijevod: Mohammad Parvin Gonabadi, sv. I, str. 324.).

No, ako ipak postoje konkretni uzroci muslimanskog skretanja s puta progressa i zapadanja u dekadenciju, koji su to uzroci? Može li se sam islam smatrati odgovornim, kako su tvrdili i tvrde mnogi autori na Zapadu (Tennemann, Cousin, Goldziher, i drugi... Tako, npr., Tennemann, njemački historičar filozofije u svojoj *Kratkoj historiji filozofije* piše: “Arapci nisu sposobni ni za kakvu čisto intelektualnu aktivnost; njihove mogućnosti nisu išle dalje od pisanja komentara na Aristotelovo filozofsko učenje i njegova prilagođavanja naučavanju njihove religije koja od njih traži jedno slijepo vjerovanje.”¹), ili je islam potpuno nevin, a krivicu snose sami muslimani? Ili, pak, odgovornost ne snose ni islam ni muslimani, već drugi, nemuslimanski narodi, koji su tokom petnaestostoljetne historije islama na različite načine dolazili u vezu s muslimanima?

Islam se, zacijelo, ne može pripisati krivnja za spomenuto stanje, jer je islam svojedobno inicirao i polučio blistavu civilizaciju o čijoj dekadenciji danas govorimo. Islam je religija razvoja, religija koja je praktično pokazala da ljudsku zajednicu može voditi putem progressa. Kad god jedna zajednica ljudi, ma kojoj rasi i etniji pripadali, svim srcem prigrlila islam i svojim djelovanjem primijeni njegove propise i naučavanja, ta će zajednica u punom značenju iskusiti svu progresivnost islamskog učenja, krenuti putem vlastitoga razvoja i usavršavanja, stojeći

¹ Preneseno iz: Jahja Huvejdi: *Dirasatun fi ‘ilm al kelam wa al falsafah al islamiyyah*, str. 21.

čvrsto na vlastitim nogama i izazivajući divljenje drugih.

Will Durant u svojoj *Historiji civilizacija* piše: “Ne postoji civilizacija čudesnija od one islamske. Da se islam zalagao za očuvanje postojećeg stanja, jednoličnost i monotoniju u društvu, onda bi ta zajednica ostala u onom stanju u kojem je islam i zatekao Arape. Međutim, islam je (za manje od jednog stoljeća) okupio dvije velike susjedne civilizacije, tvoreći jednu novu, još veću i veličanstveniju.”

Ustvari, islam je bio taj koji je omogućio muslimanima materijalni napredak i razvoj, potičući ih na znanost i promoviranje životnog optimizma, srednji put, umjerenost, duh saradnje, razvoja i unapređenja ljudskih znanja i privređivanja. Islam je svoju misiju otpočeo u svijetu koji bijaše suočen s učmalošću i svakovrskom stagnacijom. Islam je svojim naučavanjima i pozivom na znanstvena traganja i napuštanje etničkih i vjerskih isključivosti i ekstremizma, obznanjivanjem mogućnosti suživota muslimana s – kazano jezikom Kur’ana – “sljedbenicima knjige”, pokidao lance i bukagije u kojima bijaše okovan ondašnji čovjek, stvarajući tako uvjete za nastanak i razvoj jedne velike i oslobuđne civilizacije. U časnome Kur’anu nalazimo brojne ajete kojima se vjernici pozivaju na traganje za znanjem i znanosti. Prvi kur’anski ajet objavljen poslaniku islama počinje riječju “uči / čitaj!”. Kur’an se zaklinje perom i onim što pero piše... Ovaj ajet govori o značaju pisanja kao načina čuvanja znanja. Osim toga, mu’džiza, taj nadnaravni dokaz poslanja posljednjeg Božijeg poslanika upravo je Knjiga, a kao jedan od temeljnih ciljeva njegova poslanja navodi se podučavanje i odgajanje ljudi. Poslanik islama, o kojem Kur’an govori kao o najboljem uzoru ljudima, podsticao je vjernike na stjecanje znanja i opismenjavanje. Znamo da je ratnim zarobljenicima koji su zarobljavani u ratu protiv muslimana omogućio da otkupe svoju slobodu tako što će nekolicinu muslimana podučiti čitanju i pisanju. Poslanik je čak nekim svojim drugovima naložio da nauče sorjanski jezik (Zarrinkub: *Karnameye eslam*, pozivajući se na: *Asad alghabeh*, sv. 2., str. 222).

Obratimo pažnju i na sljedeće Poslanikove riječi:

1. “Traženje znanja i nauke stroga je dužnost svakog muslimana.”

Dakle, to je obaveza svakog muslimana, i ne odnosi se samo na određenu grupu, klasu, i sl.;

2. “Tražite znanje / nauku, od kolijevke do groba.”

Traženje znanja i nauke nije ograničeno nikakvim posebnim vremenom, odnosno starosnom dobi.

3. “Tražite znanje / nauku, makar i u Kini.”

Bilo da se u ovoj predaji Kina spominje zato što je u to vrijeme simbolizirala najudaljeniju zemlju, bilo zato što je smatrana kolijevkom znanja i ljudskih vještina, iz ovih riječi razaznajemo univerzalnost obaveze traganja za naukom, koja ne poznaje nikakve geografske odrednice.

4. “Mudrost (hikmet) izgubljena je stvar vjernika, i gdje god je nađe, uzet će je.” Ili: “Riječ mudrosti izgubljena je stvar vjernika, pa čim do nje dođe, on je najpreči da je uzme.” *Hikmet* je čvrsta, nepobitna, utemeljena, logična riječ, ali i dosezanje zbilje onakve kakva ona jeste. Osim toga, i svaki zakon, pravilo i propis koji odgovara zbilji, a nije plod fantazije, uobrazilje ili puke imaginacije, također je hikmet. Otuda možemo izvesti zaključak kako stjecanje znanja ima samo jedan uvjet – utemeljenost, zbiljnost i stvarnost datoga znanja, a to od koga učimo i ko je davatelj znanja koje stječemo sasvim je irelevantna stvar.

Ovakva naglašavanja značaja i vrijednosti znanja i podsticanja na njegovo stjecanje urodila su plodom, pa su muslimani neviđenom brzinom krenuli stazama istraživanja i učenja, tražeći znanje i učeći od cijeloga svijeta. Prevodili su i svojim promišljanjima obogaćivali znanstvena djela drugih naroda. Time su na djelotvoran i plodotvoran način odigrali ulogu karike koja spaja drevne, antičke civilizacije i civilizaciju novovjeke Evrope, a uz to su i sami oplemenili povijest ljudskoga roda jednom veličanstvenom kulturom i civilizacijom.

Muslimani su u učenju pokazali otvorenost. U stjecanju znanja i usvajanju znanstvenih ostvarenja, kako reče Ahmed Amin, pokazali su isti onaj entuzijazam i polet kakav se može vidjeti i u njihovim osvajanjima novih područja (Ahmed Amin: *Fedžr al islam*, str. 156–168.). Treba imati na umu da je to posljedica širine pogleda samog islama. Muslimani su, na osnovu onoga što su naučili od svoga plemenitog predvodnika – Božijeg poslanika, sebe smatrali baštinicima mudrosti, gdje god ona i kod koga god u svijetu bila. Otuda je tadašnja nadmoć islama bila ustvari nadmoć novog mišljenja nad starim, a ne nadmoć jednog naroda u odnosu na drugi. Nadmoć islama jeste nadmoć pravde i kreposti nad nepravdom i destrukcijom. Pažnja islama nije usmjerena

na forme i oblike života čovjeka – tj. islam nije nastojao ustanoviti jedan oblik življenja kao jedino ispravni – već je njegova pažnja usmjerena na duh, srž i suštinu života. Zato se i ne protivi progresima i promjenama u načinu života. A te forme materijalnog života čovjeka oblikuju znanost, tehnika i tehnologija, kao sredstva a ne kao ciljevi čovjekova života na ovome svijetu. Iz svega ovoga nameće se zaključak da islam, bar onaj islam kakva je čovječanstvu donio i ponudio posljednji Božiji poslanik, nije mogao biti uzrokom dekadencije u koju su zapali muslimani i islamska civilizacija.

A postoji li mogućnost da je tokom vremena među muslimanskim narodima došlo do promjene interpretacije islama i nisu li možda pogrešne interpretacije uzrokovale spomenutu dekadenciju? Čini se da je odgovor na ovo pitanje potvrđan. Koja je i kakva je, onda, interpretacija islama uzrokovala zastoje i retrogradni proces u historiji islamske civilizacije? Naravno, kada govorimo o interpretacijama, tu ne mislimo na muslimanski narod, već jamačno na elitu muslimanskih zajednica, odnosno islamskog ummeta u cjelini. Ulema, učenjaci vjere, dakle, snose odgovornost za tumačenje vjere, te samim tim i za eventualna pogrešna tumačenja i interpretacije svetog teksta.

Washington Irving kao primjer navodi determinističko učenje u islamskom svijetu koje je bilo jednim od faktora islamskih osvajanja u prvim stoljećima, ali i jednim od uzroka stagnacije islamske civilizacije kasnije:

“Šesto načelo islama jeste načelo determinizma. Muhammed se koristio ovim načelom kao potporom napredovanju njegove vojske u ratovima, jer prema ovome načelu (kao dijelu islamske dogme i doktrine), sve što se u svijetu dogodi, unaprijed je predodređeno znanjem Božijim, tj. prije nego što postane u realnom svijetu, postojalo je na *Levhi mahfuzu*, uključujući i sudbinu svake osobe, kao i vrijeme njene smrti, i to je nepromjenljivo. Muslimani su vjerovali u neporecivu istinitost ovoga načela, te nisu osjećali nikakav strah i neustrašivo su jurišali na neprijateljske bojne redove. Po njihovu mišljenju, pogibija je značila mučeničku smrt, šehadet, koja čovjeka neizostavno vodi u Raj (Džennet). Prema tome, oni iz svakog rata izlaze kao pobjednici, bilo šehadetom, bilo savladavanjem neprijatelja. Neki muslimani smatraju da determinističko učenje, prema kojem čovjek nema slobodu volje pri suzdržavanju od grijeha i izbjegavanju kazne, predstavlja kršenje načela Božije pravde i milosti. Pojavile su se (među muslimanima) sekte koje su nastojale i još nastoje uravnotežiti i obrazložiti ovo začuđujuće učenje, ali njihove

pristalice odveć su malobrojne, a ne smatraju ih ni sljedbenicima suneta Božijeg poslanika... Na koncu, koje bi uvjerenje i moglo na ovaj način motivirati uznosite i neuke vojne da krenu na bojna polja, ulijevajući im sigurnost da će, ostanu li živi, osvojiti plijen, a poginu li, dospjeti u Raj? Ovo je vjerovanje muslimansku vojsku činilo neustrašivom i moćnom, pa se niko nije usuđivao stati joj na put. Međutim, upravo ovo vjerovanje sadržavalo je i otrov koji će spriječiti dalji prodor islamskog utjecaja u svijetu. Kada su Poslanikovi nasljednici prestali s vođenjem ratova i osvajanjima, kada su njihove sablje vraćene u korice, deterministička ideja pokazala je svu svoju destruktivnost, uzimajući muslimanima mir, spokoj i strpljenje. Na to su utjecala i uživanja u materijalnim blagodatima i dobrima koja Kur'an odobrava, što predstavlja razliku islama u odnosu na kršćanstvo... Muslimani su smatrali kako su sve patnje i nedaće koje su ih zadesile rezultat neizbježne sudbine, držeći da je nužno sve to otrpjeti, jer nikakvo ljudsko znanje i nastojanje ne može doprinijeti izbavljenju iz nedaća.”

(Preuzeto iz: Mohammed Hossein Hejkal: *Hayati Mohammad*, posljednje poglavlje).

Ovdje valja postaviti pitanje: da li uistinu islamski sveti tekst govori o tome kako je čovjek potpuno svezanih ruku i bez snage i sposobnosti utjecaja na dešavanja u univerzumu, a njegova znanja ne mogu doprinijeti izbavljenju iz kriza i nedaća u koje zapada? Ili je, pak, čovjek slobodan izabrati put i način svoga života, te (shodno tome) i odgovoran za svoje mišljenje i djelovanje? Ako kažemo da je čovjek, prema Kur'anu i Poslanikovu sunnetu, potpuno podložan determinizmu, onda dovodimo u pitanje svekoliki odgojno-obrazovni sistem u kojem Kur'an zbori kao o svrsi poslanstva.

Nadalje, etički, formalnopravni i krivičnopravni islamski sistem, kao i sistem onosvjetskog nagrađivanja i kažnjavanja, Raj i Pakao, smisao svih ovih kategorija počiva na načelu čovjekove slobode. Nadalje razumijevamo li apsolutno, preegzistentno znanje Božije, te kur'anske ajete u kojima se svako djelo veže za Boga kao dokaze determinizma, onda ćemo morati priznati kako kur'anski tekst sadrži određene proturječnosti. Takvo što Irving može prihvatiti, i to nas ne treba čuditi. Međutim, nijedan musliman ne može prihvatiti tezu o proturječnosti u Kur'anu. U samome Kur'anu izričito se odbija mogućnost postojanja proturječnosti u njegovu tekstu, navodeći to kao jedan od argumenata božanskog porijekla ove knjige. Dakle, ovakav stav treba razumijevati prije kao pogrešnu interpretaciju nekih muslimanskih učenjaka.

Na osnovu rečenoga može se zaključiti da su pogrešna razumijevanja i interpretacije svetog teksta u islamu doprinijeli stagnaciji i dekadenciji islamske civilizacije.

Muslimanski učenjaci kao znanstveni i duhovni autoriteti muslimana imaju osobit nivo odgovornosti spram razumijevanja i tumačenja islama, jer se njihove interpretacije ne mogu ograničiti na kategoriju ličnog viđenja. Oni iza sebe imaju mase islamskoga ummeta koje ih slijede u razumijevanju i primjeni vlastitog religijskog nauka, te njihove interpretacije imaju značajan utjecaj u sferi društvenog i političkog života zajednice muslimana. E, sad, ono što Irving smatra povodom i faktorom muslimanskih osvajanja nije determinizam, već je vjerovanje u Božije određenje i sudbinu (*qada wa gadr*) kao zakonitost i zakonomjernost Univerzuma. Kod prvih generacija muslimana to vjerovanje polučilo je hrabrost i odvažnost u borbi i odbrani. Oni su vjerovali da u skladu s općevažećem i nepromjenjivu zakonu koji vlada Univerzumom (*Sunnetillah*) muslimani mogu predvidjeti rezultate svojih nastojanja, borbi i zalaganja. Oni su na temelju takvih uvjerenja znali da učenje, stjecanje znanja i znanosti, edukacija i moralni odgoj, borba protiv tlačitelja, pregovaranje s protivnicima i tolerancija prema neistomišljenicima donose sreću i uspjeh na ovom i budućem svijetu. Znali su da, shodno zakonu u kojeg su čvrsto vjerovali, bezvoljnost, ljenost i slabost donose poniženje, bijedu i poraz. Ali, čim je zakonomjernost Univerzuma protumačena tezom o čovjeku kao biću čije su ruke potpuno vezane pred Apsolutnom moći Božijom, muslimani više ništa nisu bili u stanju učiniti i prepustili su se rijeci sudbine (čitaj: stranputice, stagnacije i dekadencije).

Spomenut ćemo i primjer Karla Marxa (Marksa), koji je religiju smatrao opijumom za mase (Hosseinali Nouzari: *Falsafeye tarikh*, 558.) Inspirirani ovim Marxovim riječima, neki sljedbenici marksizma u islamskom svijetu govorili su kako je priroda moralno-etičkoga sistema u islamu takva da donosi dekadenciju i civilizacijski nazadak (Taqi Arani.) Religija, prema njihovu mišljenju, ustvari služi kao izgovor tiranima i ugnjetačima, te na putu borbe protiv klasnog društva prvo treba ukloniti religiju, jer ona poziva na strpljenje (*sabur*) te vjernici na osnovu religijskih naučavanja trpe tiraniju, vjerujući da će se na Sudnjem danu Bog osvetiti tiranima. Tako religija štiti i proniče diktatorske i tiranske sisteme. Međutim, treba imati na umu da su marksisti izvodili ove zaključke pozivajući se na neke pogrešne interpretacije i

tumačenja islama nekih muslimanskih učenjaka. A da su svoje stavove o religiji i islamu izvodili iz primarnih izvora, mogli su možda i spoznati da islam uopće ne poziva na trpljenje nepravde i tiranije, već na istrajno suprotstavljanje tiranima. Znalci bez osobina kreposti i moralnosti, ovisni o dvorskim blagajnama tiranskih vladara, da bi opravdali svoje ponašanje i sačuvali udobnost svojih položaja, posezali su za interpretacijama svetoga teksta koje će njih i njihove mentore zaštititi od svake vrste narodnog prigovora i protesta. Može se reći da su despotski režimi u islamskom svijetu svakako jedan od faktora dekadencije. Ovi režimi svoje ponašanje pravdali su islamom, a u tu svrhu su upošljavali podmitljive i potkupljive učenjake koji su za “šaku dinara” bili spremni posegnuti i za krivotvorenjem i iskrivljavanjem islamskih principa, kako bi se ojačali temelji diktatorske vlasti koja ih hrani.

Neki vladari koristili su se determinističkom teorijom čak i u opravdavanju ubijanja svojih neistomišljenika i oponenta. Tobože, tog i tog znanstvenika, ashaba, pjesnika i sl. nisu ubijale vlasti već sami Bog. Da je Bog htio, oni ne bi bili ubijeni. Ovakve iracionalne interpretacije muslimanskim masama nametali su politički upravitelji uz pomoć sebi odanih učenjaka vjere. Čim bi narod pokušao protestirati protiv vladajućih nepravdi, ili *ne dao Bog*, dići pobunu, odmah bi im dvorska ulema čitala kur’anski ajet, uz optužbu: “Zar vi niste muslimani? Zar niste u Kur’anu pročitali da se musliman u svim okolnostima mora pokoravati vladaru (*ulul-air*)”. Time je svaki glas protesta protiv vlasti značio izlazak iz okvira islama. Bezmalo, svi diktatori u islamskom svijetu svaku vrstu protesta i protivljenja vlasti smatrali su protivljenjem vjeri, te kao takvo i strogo zabranjenim (haramom), a one koji se drznu protestirati okarakterizirali bi kao *haridžije* koji se bore protiv islamske vlasti i koji zaslužuju smrt. Međutim, znamo da Uzvišeni Bog nikada nije zapovjedio bespogovorno pokoravanje ljudima koji, po prirodi stvari, mogu pogriješiti i zgriješiti.

Sejjid Džemaluddin Afgani isticao je kako najveću nevolju islamskog društva čine unutarnja politička tiranija i strani imperijalizam. Da bi se muslimani suprotstavili ovim destruktivnim faktorima, nužna je njihova politička osviještenost i aktivno sudjelovanje u politici. Afgani je vjerovao kako se muslimani moraju vratiti prvobitnom islamu, očišćenom od novotarija i sujevjerja, da bi time povratili izgubljeno dostojanstvo i slavu. Promovirao je jedinstvo islamskog ummeta, upozoravajući na javne i skrivene ruke imperijalizma koje nastoje proizvesti

međumezhepske razmirice i licemjerstvo među muslimanima (Ibrahim Kalin: *Andisheye falsafi, Siyasi wa diniye Seyyed Jamaluddin Afghany*, Majaleye Ulum Siyasi, str. 211–222, 2003/2004).

Nije samo Afgani isticao esencijalnu i prirodnu povezanost tiranije s intelektualnom zaostalosti i dekadencijom. Naini, iranski učenjak i pristalica tzv. *konstitucionalističkog pokreta* u Iranu je, također, nastojao odgovoriti autorima koji su islam smatrali religijom koja podržava diktaturu, a protivi se ljudskim slobodama i demokraciji čime uzrokuje zaostalost muslimana. Naini je prihvatio da politička diktatura uzrokuje zaostalost muslimana, ali je odbacio tezu o islamu kao faktoru tiranije i zaštitnikom diktatora. Prema Nainijevu mišljenju, život i praksa Poslanika islama, njegovih nasljednika i ashaba, kao i kur'anska naučavanja temelje sa na načelima demokratske (šuraji), a oponiraju diktatorskoj (istibdadi) vlasti (*Tanbih al umma wa tanzih al millah*, str. 28–35, 51–55.) Naini tvrdi da su čak i Evropljani nakon križarskih ratova preuzeli od muslimana praktično mudroslovlje, uključujući političke znanosti i znanja iz oblasti civilnih poslova (Isto, str. 1–3, 97, 104.).

On ističe kako se napredak i progresivnost prvih muslimana ogledaju upravo u pravednoj, nediktatorskoj vlasti, što je slučaj i s novovjekovnom Evropom i demokratskom vlasti. Međutim, od uspostave Umajadske (Emevijske) dinastije, diktatura je zamijenila muslimansku vlast građanskog dogovora, čime je počeo proces stagnacije i dekadencije muslimana (u smislu društveno-političke uprave). Taj problem ostao je sve do danas, te ukoliko trenutno političko stanje u islamskom svijetu potraje, uskoro bi muslimanska društva mogla doživjeti sudbinu Andalusa. (Isto, str. 49–50).

Jedini put spasa za islamski svijet Naini vidi u promjeni političkih sistema i uvođenju parlamentarizma, jer je, po njemu, diktatura *in essentio* u koliziji s islamskim naukom. Svakako, diktatorski režim među muslimanima posljedica je nekih drugih faktora, a Naini glavnim faktorom smatra neznanje, odnosno odsustvo svijesti naroda o vlastitim pravima i odgovornostima vladara. Zahvaljujući ovom faktoru, Umajadi su uspjeli muslimanskom narodu nametnuti diktatorsku vlast. Dakle, glavni uzrok dominacije diktatorske vlasti i njezina kontinuiteta u islamskom svijetu (sve do danas), a time i glavni uzrok zaostalosti i dekadencije muslimana, jeste neznanje. A najveću krivicu za takvo stanje snose učenjaci vjere, jer su oni diktaturu opravdavali vjerom, ili su u najboljem slučaju šutjeli. (Isto, str. 108–109).

Čini se da je Naini bio pod utjecajem Kavakebija, ali kako je u svoje vrijeme upravo on spadao u sami vrh ši'ijjskih učenjaka u vremenu *konstituanse*, njegovo mišljenje imalo je više utjecaja od Kavakebijeva. Spomenimo samo da je Kavakebi mnogo prije Nainija ustvrdio kako svrgavanje političke diktature direktno ovisi o prevazilaženju stanja "religijske diktature", jer je bez reforme religijske misli nemoguće ozbiljenje političkih reformi u muslimanskim društvima (Kavakebi: *Tabi'ate istibdad*, perz. prijevod: Abdhusein Mirza Kadža, str. 49–67 i 187).

Motahari (Motahhari Mortaza), jedan od najistaknutijih muslimanskih učenjaka u savremenom Iranu ali i jedan od ideologa Islamske revolucije, smatra kako odsustvo svijesti o prirodnim pravima čovjeka predstavlja jedan od faktora dominacije diktatorske vlasti. Analizirajući dekadenciju islamske civilizacije, on ističe dvije skupine faktora koji su do nje doveli. U prvu skupinu (opći uzroci) on ubraja utjecaj ideja i kultura koje su u islamski svijet unijeli različiti narodi primajući islam. U drugu skupinu spadaju faktori koji se tiču elite islamskog svijeta, tj. vjerskih učenjaka i autoriteta, te političkih upravitelja i vladara. Muslimani su, naime, udaljavajući se od načela pravde, kao izvora filozofije prava i ljudskih prava u islamu, zanemarili vlastita prava, što je umnogome uvjetovano i istočnjačkim mentalitetom. Time je omogućena uspostava i opstanak političkih oligarhija koje je čak i narod prihvatio (Motahhari: *Hoquqe zan dar eslam*, str. 128–139). Da su muslimani ostali dosljedni i privrženi islamskom načelu pravde, mogli su uraditi isto ono što su uradili Zapadnjaci nakon razvoja filozofije prava i uspostave oslobodilačkih pokreta protiv diktatora, izmijenivši sliku svijeta. Čini se da Motaharijev stav doista nalikuje Nainijevu mišljenju, s tim što Naini glavnim krivcem smatra umajadske i abasidske vladare, dok Motahari u prvi plan ističe i istočnjački mentalitet koji je uzrokovao udaljavanje od načela pravde, individualnih i socijalnih prava. Motahari, kao i Naini, neznanje smatra faktorom dekadencije, ali dodaje mu i formalizam i literalizam vjerskih učenjaka. (Hoquqe zan dar eslam, 110).

Govoreći o uzrocima muslimanske dekadencije u znanosti i tehnologiji, Motahari ukazuje na još jedno značajno pitanje – udaljavanje muslimana od kur'anskih naučavanja o metodologiji mišljenja i znanstvenog istraživanja. On podsjeća da Kur'an čovjeka poziva i podstiče na istraživanje, definirajući čak i predmet istraživanja – svijet prirode, svekoliku kreaciju Božiju. Međutim, u historiji islama došlo je do pojave određenih stanja koja su spriječila muslimane da odgovore na

ovaj kur'anski poziv, okrećući ih sasvim nedjelotvornim i beskorisnim temama koje i sam Kur'an smatra nepotrebnim. Koliko su samo muslimani pretrpjeli štete od potpuno deplasiranih rasprava, poput one o stvorenosti i nestvorenosti Kur'ana, koji je vođen u doba Abasida! A te i takve rasprave kilometrima su daleko od tema na čijem istraživanju i domišljanju insistira sam Kur'an (Motahhari: *Bist goftar*, str. 264–265).

Naini u svome ranije spomenutom djelu podsjeća da su ši'ije u nastojanju da se izbjegne diktatorska vlast ponudili teoriju bezgrešnosti imama, a sunije teoriju pobožnosti i pravednosti vladara, ali ni jedni ni drugi nisu razmišljali o uspostavljanju jednog zakonodavno-pravnog sistema kontrole vlasti. Sada kada nijedna od ovih dviju teorija u islamskim društvima nije ostvariva, trebali bismo pohvaliti teoriju – koncept trodijelne podjele vlasti (na zakonodavnu, izvršnu i sudsku), kako bismo spriječili pretvaranje islamske vlasti u diktatorsku monarhiju. (Naini, *Tanbih ...*, str. 56–59).

Nekoliko desetljeća nakon Nainija, imam Homeini svrgavanjem diktatorske nasljedne monarhije na čelu sa šahom u Iranu u praksi promijenio je Nainijev koncept. Novi politički sistem u Iranu, koji je uključivao odvojenost zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, ponuđen je na referendumsko izjašnjavanje iranskih građana, koji su ga s 98% glasova prihvatili. Homeinijev koncept definira islamsku vlast kao vlast koja se temelji na zakonu a legalitet i legitimitet svakoga vladara, bio on i sam Poslanik Božiji, uvjetovan je njegovim poštovanjem zakona (Imam Homeini, *Sahifeye Emam*, 1999, sv. 14, str. 221.)

Svi moderni muslimanski intelektualci slažu se oko toga da je razjedinjenost jedan od ključnih faktora dekadencije muslimana u našem vremenu. Neprijatelji islama koriste se svakom prilikom kako bi ova razjedinjenost bila što izraženija. Naini, Afgani, Homeini i Motahari snažno su insistirali na kur'anskom načelu jedinstva. Ajatollah Burudžerdi, vjerski autoritet ši'ijjskih muslimana u prvoj polovici XX st. u Egiptu je sa šejhom Šeltutom, tadašnjim rektorom kairskog Al-Azhara, osnovao Forum za približavanje islamskih mezheba, s ciljem sprečavanja razdora u islamskom ummetu do kojeg dolazi pod izlikom marginalnih razlika u pitanjima idžtihada (izvođenja konkretnih šerijatskopравnih mišljenja iz izvora islamskog prava). (Motahari: *Shesh maqale*)

Ovaj Forum zatvoren je nakon smrti ajatollaha Burudžerdija i šejha Šeltuta, ali je nakon pobjede Islamske revolucije u Iranu ponovo pokrenut u Teheranu.

Naini, pozivajući se na kur'anske ajete i hadise, argumentira tezu o kojoj je poniženje propasti civilizacijska dekadencija kao i rastakanje identiteta svakog naroda posljedica razjedinjenosti njegove elite (Naini: *Tanbih al ummah*, str. 117, 83, 27, 111).

Konzervativizam, rigidnost, politička i društvena ograničenja, zatvaranje "vrata idžtihada"

Jedan od unutarnjih faktora stagancije islamske civilizacije svakako je i *tahadždžur*. Ovaj pojam ima više značenja, uključujući rigidnost, učmalost, nemirenje s promjenama, konzervativizam, netrpjenje kulture i istinskih, uzvišenih vrednota, a sve ovo uglavnom se odnosi na sferu mišljenja. U časnom Kur'anu o ovoj osobini govori se kao o prepreci na putu spoznaje istine (slijedeći ono na čemu smo zatekli pretke svoje: Zar i onda kad im preci nisu ništa shvatili i kad nisu na Pravom putu bili? Kur'an, II:170)

Krutost i rigidnost uzrokuju odbijanje istine i predstavljaju snažnu prepreku procvatu religijskog mišljenja i pozitivnog teorijskog i praktičnog suodnosa čovjeka sa zbiljom, spoznajom, mudrošću, vlasti, upravljanjem, politikom, pa i svakodnevnim životnim poslovima i potrebama. Ljudi skloni ovakvom pristupu religiji islam vide kao zatvoreni, a ne fleksibilni sistem, koji nema nikakva obzira prema zahtjevima prostora i vremena. Takvi ljudi naprosto nisu spremni priznati svoju intelektualnu oskudnost ili pogrešne postupke, kao ni svoje mišljenje ili djelovanje podvrgnuti ozbiljnijem kritičkom preispitivanju.

Motahari smatra kakao su konzervativizam, rigidnost i neznanje u koliziji s duhom islamske religije, a protive se i znanosti i progresu. Konzervativno mišljenje ili konzervativan čovjek uvijek se protive i pokazuju odbojnost i prezir prema svemu što je novo, dok neznalica (džahil) svaku novu pojavu, makar bila i pogrešna, smatra samom civilizacijom: (Motahari: *Hoquqə zan dar eslam*, str. 110).

Motahari dalje izražava žaljenje što su prvo haridžije (I st. po H.), a onda ši'itski tzv. tradicionalisti (akhbarijun) u X i vehabije u XII st. po H. doprinijeli razvoju i širenju konzervativizma i rigidnog formalističkog pristupa vjeri u islamskom svijetu. Ove tri skupine u potpunosti su zanemarile neka izvorna islamska učenja, posebno u sferi racionalnog shvatanja vjere i učenja koja se temelje na načelu pravde i pravednosti, uklanjajući sa scene intelektualnog i društvenog života muslimana

instituciju koja je pokretačka snage u islamu. tj. instituciju idžtihada (*Islam i zahtjevi vremena*, sv. 1. str. 142, 137 i 115).

Stagnacija islamske znanosti i civilizacije počela je onda kada je formalizam pobijedio racionalnu islamsku misao i idžtihad. Tome je doprinijelo i djelovanje pojedinih rigidnih *muhadisa* koji su se protivili znanosti. Postepeno je u islamskom mišljenju prevladalo oslanjanje na tekst i predaje, nauštrb idžtihada, znanstvenog istraživanja i intelektualnosti, a glasoviti mislioci i znanstvenici proglašeni su nevjernicima i hereticima, uključujući čak i osobe poput Ibn Sinaa, Zekerijaa Razija, Farabija, Abu Rejhana Birunija, koji bijahu lučonošama znanosti i mišljenja u islamskome svijetu. Na ovakvo stanje svakako su utjecale i nepovoljne društveno-političke okolnosti. Pad dinastija koje su podržavale znanost također je imao utjecaj na dekadenciju islamske civilizacije. Doba vladavine dinastija Samanida i Ali Buje bilo je doba islamske renesanse, najblistavije razdoblje razvoja islamske kulture i civilizacije, obilježeno znanstvenim otkrićima i inovacijama, razdoblje koje se više nikad nije ponovilo. Vladari ovih dinastija pružali su potporu znanstvenicima, a narod podsticali na učenje i stjecanje znanosti. Ali, to nije potrajalo dugo. Dolaskom Seldžuka na vlast počeo je proces propadanja. Centralizacijom političke moći i gašenjem brojnih političkih, a time i znanstveno-kulturnih centara, te proglašenjem jednog mezheba zvaničnim učenjem i njegovim beskompromisnim promicanjem i snaženjem, zahvaljujući Hadže Nizam ul-Mulku iz Tusa, utjecajnom veziru i vrlo isključivom političkom moćniku tog doba, nametnut je uniforman način mišljenja, a slobodni centri znanosti i mišljenja izgubili su svoju neovisnost, što je negativno utjecalo na progresivne tokove mišljenja i shodno tome, polučilo stagnaciju i dekadenciju islamske kulture i civilizacije. U tom razdoblju zabilježena su vojna napredovanja i širenja granica muslimanskih zemalja, ali je u pogledu znanosti i kulture zabilježen negativan utjecaj. Duh individualnosti i promjene znanja i znanosti kao i vjerskog jedinstva bio je narušen. Karavan islamske civilizacije i kulture, iako opskrbljene bogatom dotad pripravljenom popudbinom, krenuo je nizbrdicom destrukcije, razdora, sektašenja i sujevjerja.

Duh zajedništva i njegovanje socijalnih vrijednosti, koji je bio vidljiv u svim segmentima islama, zamijenjen je izolacionizmom. U ovom razdoblju dolazi do osnivanja vojnih škola (modaris nezamija) u različitim gradovima, što je dugoročno uzrokovalo širenje konzerva-

tivnog formalizma i protivljenja racionalnim znanostima (Zebrullah Safa: *Historija intelektualnosti u islamskoj civilizaciji*, 1995, str. 151–136).

Upravo na osnovu takve logike neki zapadnjaci okarakterizirali su islam kao religiju koja priječi slobodu mišljenja a time i razvoj uopće, mada znamo da više od stotinu ajeta u Kur'anu govori o mišljenju, umu, racionalnosti. To demantira sve prigovore na račun islama u spomenutom smislu, ali i svu krivicu muslimanske civilizacijske stagnacije stavlja na teret muslimanskih vjerskih učenjaka.

Motahari o tome kaže: "Uzroci ovih procesa sasvim su vidljivi. Ne treba skrivati da mentalna, intelektualna učmalost i konzervativizam koji posljednjih stoljeća vladaju islamskim svijetom, a posebno stagnacija islamske jurisprudencije i pojava retrogradivnih stremljenja koja sprečavaju ozbiljenje sučeljenja s duhom vremena, svakako predstavljaju jedne od uzroka muslimanskog neuspjeha. Islamskom svijetu danas je više nego ikad potrebna jedna zakonodavna reforma koja bi se novim i sveobuhvatnim pogledom zagledala u dubine islamskoga nauka, zahvatajući iz njih inspiraciju za aktuelni povijesni trenutak." (*Islam i zahtjevi vremena*, str. 117.)

Šeriat je smatrao kako su razlozi dekadencije islamske civilizacije spoznajnoteorijske i epistemološke naravi: "Spoznajni metod u zlatno doba historije islama temeljio se na posmatranju, iskustvu i eksperimentu, ali je kasnije zamijenjen racionalnim aristotelijanskim metodom. Taj je metod pledirao dosezanje apsolutne zbilje, s ciljem spoznavanja pojmovna (predodžbi) na način kako ih je ljudski um međusobno povezivao. Ovaj, dakle, metod ne nudi nikakvu novu spoznaju. Uzmimo primjer deduktivnog logičkog zaključivanja. Dekart (Descartes) je tvrdio kako 'silogizam ne uči ničemu novom, nepoznato ne čini poznatim, već samo predočava ono što je već poznato. Stoga, ovaj metod ne može rezultirati novim saznanjima i otkrićima'. Kad naprimjer kažemo 'Svaki čovjek je smrtna' i 'Sokrat je čovjek', pa zaključimo 'Sokrat je smrtna', vidimo da je sud 'Sokrat je smrtna' već pretpostavljen izvjesnim u prvoj premisi 'Svaki čovjek je smrtna'. Kako reče Džon S. Mil (John S. Mill), ovdje se radi o pukom *petitio principii*. Mi ne možemo biti sigurni u smrtnost čovjeka, osim ako prihvatimo smrtnost za sve jedinice ove (ljudske) vrste. Zato, ako imamo i najmanju sumnju u Sokratovu smrtnost, dovodimo u pitanje tačnost velike premise 'Svaki čovjek je smrtna'."

Pozitivna Aristotelova logika imala je još jedan negativan učinak: promovirala je svojevrsni intelektualni apsolutizam, a oslanjajući se

na sakralno, u čemu joj pomaže fanatizam, odbacila je ideju o sumnji, korekciji i usavršavanju mišljenja. Ljudi su malo-pomalo postajali pasivni i predavali se vlastitim dogmama. No, Zapadnjaci su nakon renesanse, rezonirajući kako je sve spoznatljivo svima, ali i svi mogu sve promijeniti, svojim empirističkim pogledom dozvolili sebi da ovladaju vlastitom sudbinom, te da u granici svojih sposobnosti spoznaju sve što žele, ali isto to i podvrgnu kritici, sruše pa ponovo izgrade, ili da izmijene i razviju (Šeriati: *Spoznajni metod u islamu*, 1983, str. 53–54).

Abdulkerim Soruš zagovara teoriju koja je upravo opozitna Šeriatovoj. On uzrok muslimanskoga neuspjeha vidi u platonizmu muslimanskih učenjaka, a ne u njihovu aristotelizmu (Službena web–stranica dr. Soruša: *Seriya predavanja o uzrocima muslimanskog neuspjeha*, Islamski centar Tewhid, London, deseto predavanje). Aristotel, naime, nikada nije negirao značaj empirijskog metoda, već ga samo nije smatrao jedinim istraživačkim metodom. Otuda je Aristotelov pristup bliži istini, jer sve poznate spoznajne metode postavlja na mjesto koje im pripada. Problemi metodološkog redukcionizma u postrenesansnoj Evropi nisu ništa manji od problema platonizma. Ako je platonizam u politici doveo do pojave autokratskih i autoritarnih režima, a u mišljenju do svojevrsnog apstrakcionizma i distanciranja inteligencije od društvene zbilje, i postrenesansni empirizam uskratio je ljudskoj zajednici brojne duhovne suptilnosti. Protivnici aristotelova silogizma ne nude nikakvu alternativu, jer bez logike ne možemo iz empirije izvesti nikakav zaključak. Ljudsko znanje jeste sinteza objektivnog svijeta i uma, i ne može se sofizmom riješiti suština spoznajnog problema. I u empirijskim znanostima uvijek se upotrebljavaju metodi logičkog zaključivanja, jer bi bez njih svi empirijski opiti rezultirali tek nepovezanim konstatacijama koje ne mogu kao takve proizvoditi nova znanja / znanost. Dakle, ne može se Aristotelova formalna logika smatrati faktorom dekadencije. Naprotiv, problem islamskog svijeta sastoji se u udaljavanju muslimana od kur'anskoga nauka i slijedenja onoga do čega su došli imitirajući svoje pretke, a ne vlastitim istraživanjem. Svijet islama, jednostavno rečeno, izgubio je istraživački duh.

Nije, dakle, islam uzrokovao stagnaciju i dekadenciju zajednice muslimana, već su pogrešne interpretacije dvorske uleme i sluga političkih oligarhija u islamskom svijetu proizvela prepreke znanstvenom kulturnom, intelektualnom, etičkom i socijalnom progresu umeta. Drugim riječima muslimani su svojom nedosljednošću i nekonzisten-

tnošću u tumačenju i primjeni islamskoga nauka zapali u ovakav položaj. Odgovornost za ovakvo stanje, naravno, nije na muslimanskim masama, već prije svega na muslimanskoj eliti oličenoj u političkom i vjerskom establišmentu (Motahhari: *Čovjek i sudbina*, str. 23).

Uloga neprijatelja islama u dekadenciji i zaostalosti islamskog svijeta

Pored unutarnjih činilaca koji utječu na dekadenciju, trebalo bi obratiti pažnju i na ulogu neprijatelja islama u ovom kontekstu. Od samog dolaska na scenu povijesti, islam je bio suočen s oštrim neprijateljstvima. Jevreji, kršćani, međžusije, manijevci, ali i neki heretici unutar muslimanske zajednice, nerijetko nisu sjedili skrštenih ruku. Mnoge njihove aktivnosti utjecale su na krivotvorenja i izmjene u samome islamskom nauku, putem širenja apokrifnih hadisa, ali i razdora i podjela među muslimanima, ili, u najmanju ruku, podgrijavanju već postojećih mezhepskih podjela. Historija islama bilježi brojne političke i vjerske pokrete koji su inicirani od strane nemuslimana kako bi doprinijeli slabljenju ili nestanku islama. Osim toga, islamski svijet bivao je izložen i teškim vojnim pohodima neprijatelja. Najeklatantniji primjeri su svakako križarski ratovi i mongolska osvajanja. Ovi ratovi imali su izuzetan utjecaj na slabljenje i dekadenciju islamske civilizacije. Križari su 490. godine po H. nakon osvajanja Sicilije, ušli u područje islamskih zemalja s ciljem zaposjedanja Bejtul-Maqdisa. Usljed podjela i slabosti među muslimanskim vladarima, ali i brojnosti križarske vojske, uspjeli su osvojiti važne gradove na obalama Mediterana, poput Antakije. Samo godinu dana kasnije, 492. godine, križari se koriste unutarnjim sukobima i podjelama među muslimanskim vladarima u Šamu, te ulaze u Jerusalem, potpisujući time jednu od crnih stranica povijesti. U Jerusalemu prave veliki pokolj domicilnog stanovništva. Nekoliko godina kasnije križari preuzimaju kontrolu nad velikim dijelom Šama, izuzev Damaska i Haleba te na ovim prostorima ostaju sve do 1291. godine. Ovi ratovi bili su plod unutarnjih promjena u Evropi i stanja koje je tamo vladalo, a koje su Evropljani veoma vješto uspjeli prenijeti na islamski svijet. Križarski ratovi trajali su cijelih dvije stotine godina. Iako Zapad nije izvojevao vojnu pobjedu, oni su mu donijeli veoma značajne plodove na vjerskom, političkom, društvenom, vojnom, ekonomskom, znanstvenom i kulturnom planu. Muslimani su, s druge strane, pretrpjeli velike gubitke koji će uzrokovati usporavanje razvojnih

procesa islamske civilizacije. Štete koje su muslimani pretrpjeli u ovim ratovima ogledaju se u trošenju dugog vremenskog razdoblja i ogromnih materijalnih sredstava na vraćanje izgubljenih teritorija, gubicima u ljudstvu, širenju političkog utjecaja i prisustva pojedinih evropskih vlada na islamskim teritorijama, kao npr. prisustvo Francuza u Siriji i Libanu, gubljenju strateške uloge u trgovinskoj razmjeni, kao i u unutarmuslimanskim mezhepskim razdorima, pa i unutarnjim ratovima, koji su bili rezultat sklapanja saveza s križarima (Henry Lucas: *Historija civilizacije*, 1997, sv. 1, str. 447).

Križarski napadi još nisu ni prestali, a islamski svijet bio je suočen s jednom još razornijom invazijom (616–656), koja je za četrdeset godina svoga trajanja rezultirala najvećim razaranjima i destrukcijom u historiji. Bili su to sukcesivni napadi i provale. Svaki naredni upad bio je opsežniji od onog prethodnog. Jedan barbarski narod pregazio je uzduž i poprijeko muslimanske zemlje, uništavajući sve stečevine i simbole islamske kulture i civilizacije. Mongolska osvajanja nanijela su nenadoknadivu štetu islamskoj kulturi i civilizaciji, posebno na području Irana. Poubijali su polovinu stanovništva, pljačkali i palili cijele gradove, škole i biblioteke, čime je uništeno i zauvijek izgubljeno hiljade vrijednih knjiga, u kojima bijahu pohranjeni plodovi višestoljetnog znanstveno-intelektualnog pregnuća muslimanskih autora, a samo jedan dio tih knjiga ostao je zabilježen i upamćen bar naslovom i imenom autora. Osim toga, ubijeno je na hiljade učitelja, pjesnika, pisaca, učenjaka i mislilaca, a oni koji su uspjeli preživjeti, iselili su se u Indiju i na područja Male Azije. Brojne džamije, mesdžidi, tekije i medrese u potpunosti su uništene. U konačnici, napredak i rezultati koji su postignuti u različitim znanostima tokom stoljeća koja su prethodila ovoj kulturocidnoj invaziji, njome su zaustavljeni i unazađeni. Ovakvo stanje praćeno je i moralnim sunovratom društva, kao i potpunom frustriranošću i apatijom naroda. Na ekonomskom planu, muslimanske zemlje suočene su sa stagnacijom poljoprivredne proizvodnje i smanjenjem obradivih površina, te, na koncu, nedostatkom prehrambenih proizvoda (Isto, 456–499).

Kolonijalizam Zapada

Među svim faktorima i uzrocima civilizacijske dekadencije i neuspjeha u islamskom svijetu najopasnijim se doima kolonijalizam zapadnih zemalja u nekoliko posljednjih stoljeća, koji je isisavao muslimansku krv i savijao muslimansku kičmu pod teškim pritiskom nametnutoga zulu-

ma. U nedavnome, već spomenutom govoru predsjednika Obame na kairskom univerzitetu Al-Azhar, nalazimo svojevrsno zvanično priznanje ove činjenice od predstavnika jedne zapadne supersile: "Stoljećima su odnosi između islama i zapada prožimani suživotom i suradnjom, ali i konfliktima i ratovima. U posljednjim razdobljima kolonijalizam je uskratio prava i prilike mnogim muslimanima". Petnaesto stoljeće evropske povijesti jeste obilježeno početkom znanstvene renesanse i progresa znanstvenoistraživačkih metoda, ali je upravo koncem tog stoljeća, tačnije 4. maja 1493. godine Papa Aleksandar VI svojom papskom bulom, poznatom kao "Inter caetera" omogućio podjelu novog svijeta između Španjolaca i Portugalaca. Evropske kolonijalne sile u razdoblju imperijalizma (od XVI do XIX st.) pljačkajući resurse s drugih kontinenata, stječući ogromnu dobit kroz neravnopravnu trgovinsku razmjenu, ali i bjesomučno i javno eksploatirajući prirodna bogatstva (u prvom redu rude plemenitih metala) drugih zemalja, omogućile su priliv ogromne mase kapitala u svoje zemlje, a time i investiranje u industrijski razvoj. Pronalazak parne mašine 1678. godine ubrzao je industrijski razvoj, ali to nije bio primarni uzrok industrijske revolucije. Da bi se parna mašina uopće pustila u rad, bila su potrebna velika sredstva, a kada nije bilo sredstava za značajni razvojni zamah, nije bilo potrebe ni za parnom mašinom. Kada se javlja ta potreba? Javlja se nakon što je Engleska počela s eksploatacijom resursa u Indiji. Zahvaljujući tome Engleska je bila u stanju zakoračiti na put industrijske revolucije, a onda su i druge evropske zemlje počele slijediti taj primjer. Nastojanje da se domognu rudnih bogatstava Istoka bila su dovoljan motiv za intenziviranje znanstveno-tehnoloških istraživanja. Pokrenut je i razvoj brodogradnje; evropski trgovci sve više imali su potrebu za jeftinom robom koju će plasirati na tržišta koloniziranih zemalja, što je opet pokrenulo nove proizvodne pogone. Posjednici velikoga kapitala počeli su investirati u industriju i rudarstvo, stvarajući uvjete za okrupnjavanje i centraliziranje kapitala, što će dovesti industrijalizacije evropskih zemalja. Liberalni ekonomisti insistiraju na ključnom značaju tržišta kao temelja kapitalističke ekonomije. Međutim, za razvoj i progres tržišta nužan je i zavidan nivo kupovne moći stanovništva, a kako u tadašnjoj Evropi to nije bio slučaj, jačala je potreba za vanjskim faktorom jačanja kupo-prodajnih transakcija. Teoretičari merkantilizma u prvi plan su istaknuli vanjsku trgovinu – izvoz, kao najznačajniji izvor akumulacije kapitala (*Homayun Elahi, 1996, 68–72*).

To su razlozi zbog kojih je međusobno nadmetanje evropskih vlada u osvajanju i eksploataciji muslimanskih zemalja u Africi i Aziji i širenju tržišta za svoje proizvode pretvorila islamski svijet XIX st. u veliko poprište svojih kolonijalnih pohoda. Početkom toga stoljeća evropske vlade aktualiziraju tzv. istočno pitanje, s ciljem definiranja podjele Osmanskog carstva. Samim tim počela su i međusobna nadmetanja oko udjela koje će svaka od vlada imati u toj podjeli. Englezi su sredinom stoljeća slomili otpor indijskih muslimana i Indiju pretvorili u čvrsto kolonijalno uporište na Istoku. U isto vrijeme, i Iran je bio predmetom kolonijalističkih pretenzija Rusije i Engleske, uz potporu Francuza, što je rezultiralo pripajanjem velikog dijela iranske teritorije Rusiji. Engleska je bila prisutna i u Perzijskom zaljevu, na jugu Irana, Arabljanskom poluotoku, Maleziji, Egiptu (1882), Sudanu, Afganistanu, Burmi i Palestini. Francuska je vodila vojne pohode na muslimanske zemlje u sjevernoj i zapadnoj Africi, a nakon Egipta je uspostavila prevlast i nad Alžirom (1830), Tunisom (1831) i Marokom (1912), s tim što su Maroko iste godine preuzeli Španci. Holandija je širila svoje kolonijalno carstvo na jugoistoku Azije, okupiravši Indoneziju, dok je Italija 1911. godine okupirala Libiju, a kasnije i Etiopiju. U međuvremenu je Austro-Ugarska monarhija vladala centralnom Evropom, a početkom XX st. anektirala je i Bosnu i Hercegovinu, na osnovu zaključaka Berlinskoga kongresa iz 1878. godine. Rusija je zagospodarila Kavkazom, centralnom Azijom i sjevernim dijelovima Irana. Prva kibla muslimana i danas je okupirana, i to uz svesrdnu podršku kolonijalističkih sila Zapada.

Naravno, metodi kolonijalističke eksploatacije danas su izmijenjeni i uglavnom su indirektni. Kolonijalisti danas svoje ciljeve u islamskom svijetu, a prije svega crpljenje prirodnih resursa muslimanskih zemalja, vrše putem sljedećih aktivnosti:

1. podjela zemalja na manje države (državice) i pružanje podrške marionetskim diktatorskim režimima, nakon Prvog svjetskog rata;

2. izazivanje ratova među muslimanskim zemljama, pod izgovorom nesuglasica oko razgraničenja, a s ciljem osiguranja tržišta za svoju vojnu industriju (prodaja oružja); ovdje treba podsjetiti kako su novi crtači geografskih karata svijeta, nakon osnivanja Organizacije Ujedinjenih nacija, granice između islamskih zemalja iscrtali tako da ostanu trn u rani, kako bi, kad god to budu zahtijevali njihovi interesi, mogli pokrenuti krize oko međudržavnih granica i izazvati i raspirivati sukobe, a onda s objema stranama pregovarati o prodaji naoružanja;

3. izazivanje razdora, podjela, neprijateljstava i strahova među muslimanskim zemljama, uz korištenje mezhepskih razlika: I u ovom slučaju profitiraju veliki proizvođači naoružanja i vojne opreme, a znamo da porast proizvodnje i prodaje naoružanja nerijetko rješava teške ekonomske krize pojedinih zemalja (primjer: Velika ekonomska kriza 1930.)

4. nastojanje da se svrgnu legitimni i neovisni režimi radi ostvarenja kolonijalističkih nakana (primjer: Musadekova vlada u Iranu i Naserova vlada u Egiptu);

5. vršenje utjecaja na ekonomske politike muslimanskih zemalja na planu onemogućavanja razvoja primarne industrije i proizvodnje sekundarnih sirovina kroz podršku tzv. "montažerskim postrojenjima", koja u svome radu ovise o sirovinama proizvedenim na Zapadu, čime se dugoročno osigurava njihov plasman.

6. sprečavanje razvoja poljoprivredne proizvodnje i izazivanje ovisnosti o proizvodima sa Zapada, čak i najosnovnijim životnim namirnicama (hljeb, mlijeko i sl.);

7. podrška "one product" ekonomijama u nerazvijenim zemljama;

8. potpisivanje nepravednih ugovora s marionetskim vladama;

9. kupovina dionica banaka i strateške investicije, odnosno nametanje modela investiranja u industrijski razvoj koji odgovaraju interesima zemalja iz kojih se investira, s ciljem dugoročne kontrole žila-kucavica domaće ekonomije i očuvanja njezine ovisnosti;

10. širenje i promoviranje socijalno-etičkih distribucija opojnih droga i alkohola među mladima, s ciljem izazivanja opće apatije i tjelesne i mentalne ovisnosti.

Kolonijalističke zemlje, koristeći se potrošačkim tržištem islamskih zemalja i eksploatirajući njihove primarne resurse, posebno nakon pada Osmanskog carstva, odigrale su najnoviju ulogu u stagnaciji i držanju tih zemalja u stanju nerazvijenosti.

Profesor Heujin Ilahi s Univerziteta u Teheranu o tome kaže: "Moderne industrijske sile u proteklih nekoliko stoljeća upotrebom različitih kolonijalističkih metoda zemlje tzv. Trećeg svijeta pretvorile su u svoje kolonije ili polukolonije, a da bi održale kontinuitet svoje političke i ekonomske nadmoći, spriječile su svaku vrstu industrijskog (uključujući i poljoprivredu) razvoja tih zemalja. Sprečavajući razvoj

sredstava za proizvodnju, omogućili su upravo korištenje radne snage i razvoj ljudskih resursa. Kao neke od tih kolonijalističkih metoda spomenimo podsticanje i primoravanje marionetskih vlada na kupovinu velikih količina naoružanja i vojne opreme, podsticanje na potrošnju nepotrebnih i luksuznih roba iz uvoza, razvoj tzv. montažerskih proizvodnih pogona i sl. (Elahi: *Imperijalizam i zaostalost*, 1996, str. 59)

Imperijalističko-kolonijalistički odnos Zapada prema islamskom svijetu potpuno je jasan. I površan osvrt na historiju odnosa na relaciji Zapad – islamski svijet od 1653. (zaustavljanje Osmanske vojske pred kapijama Beča), sve do danas svjedoči tu činjenicu. Detaljnija elaboracija ovog pitanja zahtijeva mnogo više prostora.

Zaključak

Ideje i naučavanja iz kojih je islamska civilizacija nastala i razvijala se, ali i koje su bile predujam znanstveno-tehnološkoj renesansi na Zapadu, jesu ideje Kur'ana i Poslanikova sunneta. Islamski je ummet, međutim, iz razloga koje smo (bar neke) spomenuli u ovome tekstu, udaljavanjem od ovih ideja počeo stagnirati, što je dovelo do zastoja u razvoju islamske civilizacije, koja je postala potpuno ovisna o plodovima i postignućima drugih civilizacija, i to koje upravo njoj duguju za vlastiti progres.

Muslimani mogu povratkom na izvorne ideje islama i suprotstavljanjem unutarnjim slabostima i devijacijama, a prije svega političkom despotizmu, rigidnom formalizmu u interpretaciji vjere, tj. površnim interpretacijama koje nisu u stanju odgovoriti duhovnim potrebama današnjeg čovjeka, te snagom takvoga pregnuća mogli bi stati na vlastite noge i povratiti, bar donekle, izgubljeno dostojanstvo. Islamski ummet posjeduje potencijale za takvo pregnuće, a na tom putu ohrabrujuća su i kur'anska obećanja: "Allah će uzdići Poslanika i vjernike" (*Munafikun*, 8.). Naravno, uvjet za to jeste snaga vjere, ali i vjerovanje u uspjeh na tom putu ■

Izvori i bilješke

- Kur'an časni
- Durant Taheri, Will: *History of civillizations*, perz. prijevod: Abolqasemi Taheri, Elmi farhangi, Tehran, 1994.
- Rusell, Bertrand: *History of philosophy*, perz. prijevod: Nadžaf Darjabandari, 1974.
- Ibn Haldun, Abdurrahman: *Muqaddima*, perz. prijevod Parvin Gonabadi, Sherkate Entesharate Elmi farhangi, IX izdanje, 2000.
- Taberi, Muhammad b. Jarir: *Tarikh*, Mo'asisa al-'ihmy al matbu'at, Bejrut 1998.
- Amin, Ahmed: *Fajr al islam*
- Washington, Irving, preuzeto iz Mohammed Hossein Hejkel: *Muhamedov život*, perz. prijevod Abolqasem Payande
- Jameali, Abolhasan: *Maqalati jamaliyyah*
- Naini, M. H.: *Tanbih al ummah wa tanzih al milla*
- Kavakebi, Abdurrahman: *Tabi'at al istibdad*, perz. prijevod: Abdolhossein Mirzaye Qajar, *Daftare tablighate Eslamy*, Qom, 1984.
- Motahhari, Morteza: *Hoquqe zan dar eslam*, Sadra, Tehran, 1996.
- Motahhari, Morteza: *Ensan wa sarnevesht*, Tehran, 1996.
- Motahhari, Morteza: *Bist goftar*, Sadr, Tehran, 1996.
- Motahhari, Morteza: *Shesh maqale*, Sadra, Tehran, 1996.
- Motahhari, Morteza: *Eslam wa moqtaziyate zaman*, Sadr, Tehran, 1996.
- Imam Homeini: *Hokumete eslamy*, Amir Kebir, Tehran, 1996.
- Shariati, Ali: *Raveshe shenakhte eslam*, Tehran, 1983.
- Lucas, Henry: *History of civilization*, perz. prijevod Abdolhossein Azernag, Keyhan, Tehran, IV izdanje, 1997.
- Soroush, Abdulkarim: *Serija predavanja u Kanone tawhid*, London, IX predavanje, 1996, zvanična web stranica.
- Imam Homeini: *Sahifeyye Emam*, Homeini, 1999.
- Elahi Hamayun: *Imperialism wa aqabmandegi*, III izdanje, Qawanis, Tehran, 1996.
- Mohammadi, Reyshahri: *Mizan al hikma*, Entesharate jameeye moderrisin, Qom, 1991.
- Barack Obama, govor na Al-Azharu; preuzeto sa: <http://News.gooya.com>
- Le Bon, Gustav: *The World of islamic civilization*, perz. prijevod Seyyed Hossein Hosseini, Eslamiye, sv. III, Tehran, 1996.
- Nouzari, Hossein 'Ali: *Falsafeye tarikh, raveshenasi, tarikh megari*, Tarhe nou, 2008.
- Heykal, M. H.: *Hayati Mohammad*, Motaba'ah Misi, Kairo, 1254. po H.
- Kalin, Ibrahim: "Andisheye siyasi wa falsafi wa dini", *Seyyed Jamil Majaleye ulume siyasi*, Moaseseye Baqerul ulum, br. 24, 2003.

CAUSES OF DECADENCE OF ISLAMIC CIVILISATION

Mohammad Javad Pirmoradi

Summary

Muslims today cannot speak of great successes in science, culture or civilisation in general. This is particularly important in light of their rich cultural past. Since Islam was the main factor of progress of the Islamic civilisation, it does not seem justified to blame that same religion as the cause of civilizational decadence of the Islamic ummah. Analysing the causes of the current situation, the author investigates the viewpoints of several Muslim thinkers of Shia provenance, arriving to the conclusion that indicates that religious scholars and their irrational interpretation of faith, political power-holders and rulers, with their tyranny and suffocation of free thought, on one hand, and colonialists on the other, were and continue to be the principal factors of scientific and civilizational backwardness of Muslims. The Islamic world needs a rational interpretation of faith, an interpretation that would answer the questions asked by new generations, and contribute to the transformation of authoritarian political systems into democracies. Thus, by relying on the immense potential of the Islamic ummah, losses could be compensated and a state of backwardness and passivity in relation to the prevailing processes of civilisation could be overcome. Muslims would thus be able to defend their material and spiritual riches from the attacks by cultural and civilizational imperialism of the modern world.